

L. Laeyendecker

**HET LAATSTE
MONOPOLIE
VAN DE
R.K. KERK**

***VERANDERENDE VERHOUDINGEN
TUSSEN PRIESTERS EN LEKEN***

Een bijdrage vanuit de Acht Mei Beweging aan een voortgaand gesprek

Narratio

L. Laeyendecker

HET LAATSTE MONOPOLIE VAN DE R.K. KERK

***VERANDERDE VERHOUDINGEN
TUSSEN PRIESTERS EN LEKEN***

Een bijdrage vanuit de Acht Mei Beweging aan een voortgaand gesprek

NARRATIO

Dr. L. Laeyendecker (Utrecht 1930) studeerde filosofie, theologie en sociologie. Hij promoveerde in 1967 op Religie en conflict, was vanaf 1973 tot 1989 hoogleraar sociologie aan de Rijksuniversiteit Leiden en als emeritus nog drie jaar directeur van het Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving te Driebergen. Hij is voorzitter van de Stichting Open Kerk en lid van het dagelijks bestuur van de Acht Mei Beweging.

ISBN 90 5263 908 6

© 1999 1^e druk © 2000 2^e druk geheel herziene druk
uitgeverij NARRATIO, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem
tel. 0183 62 81 88 fax 0183 64 04 96 email: lvdherik@narratio.nl
Actuele informatie is te vinden op internet: <http://www.narration.nl>

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Onze boeken zijn ook te bestellen bij de boekhandel.
In België verkrijgbaar bij Liprobo, Mechelen tel: 015 41 17 07

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF	5
1. INLEIDING: CRISIS EN BEZINNING	7
1.1. Een eeuw geleden	7
1.2. Aan het begin van het derde millennium	9
1.3. Hoever reikt de bezinning?	12
1.4. Radicaliteit gevraagd	16
1.5. Benaderingswijze en opzet	19
2. MONOPOLISERING EN ONTMONOPOLISERING	22
2.1. De wording van de kerkelijke monopolies	22
2.1.1. De enige ware godsdienst	22
2.1.2. De wereldinterpretatie	23
2.1.3. Het gewijde ambt	23
2.2. Ontmonopolisering	28
2.2.1 Religieus pluralisme	28
2.2.2 De emancipatie van de wetenschap	30
2.2.3. Versteving van het ambtsmonopolie	32
3. HET TWEEDE VATICAANS CONCILIE	36
3.1. Een omstrede gebeurtenis	36
3.2. Het Concilie aan het woord	38
3.2.1. Er is ook heil buiten de R.K. Kerk	38
3.2.2. Ook de wereld heeft iets te bieden	40
3.2.3. Nieuwe aandacht voor de leken	42
3.2.4. De bisschoppen willen meer zeggenschap	47
4. TELEURSTELLING EN REPRESSIE	51
4.1. Frustraties	51
4.2. Voortgaande erosie	53
4.3. Toenemende repressie	56
5. DE TRADITIONELE AMBTSOPVATTING EN DE MODERNE CULTUUR	61
5.1. Het traditionele ambtscomplex	62
5.2. De culturele context van het zendingsbegrip	63
5.3. Veranderingen in het wereldbeeld	65
5.4. Naar een onpersoonlijke goddelijke macht?	67
5.5. Individualisering: van heteronomie naar autonomie	68
5.6. De bevrijding van het sacrale	69
5.7 Enkele kanttekeningen	73

INHOUD

6.	ASPECTEN VAN DE HUIDIGE AMBTSPROBLEMATIEK	75
6.1.	De erosie van de kerk als genade-instituut	76
6.1.1.	Tanend leergezag	76
6.1.2.	Verblekende sacramentaliteit	78
6.1.3.	Verzwakkende bestuursmacht	79
6.2.	De positie van de ambtsdrager binnen de kerk	82
6.2.1.	Tussen Hiërarchie en Volk Gods	82
6.2.2.	Een problematische identiteit	84
6.2.3.	Professionalisering als panacee?	86
7.	DE LEKEN IN OPMARS	90
7.1.	Versterkt bewustzijn	90
7.2.	De onmisbaarheid van de leken	93
7.3.	Grensconflicten	95
7.4.	Enkele kerkelijke documenten kritisch bezien	98
8.	LEREN ALS OPGAVE	103
8.1.	De actualiteit van het leren	104
8.1.1.	Waarom moeten organisaties 'leren'?	104
8.1.2.	Drie manieren van leren	106
8.1.3.	Cognitieve oplossingen nader bezien	108
8.2.	Kan de (Hiërarchische) kerk leren?	109
8.2.1.	De kerk als normatieve organisatie	109
8.2.2.	De kerk en haar omgeving	110
8.2.3.	Verzet tegen het leren	112
8.2.4.	Achtergronden van dat verzet	114
9.	HET VOLK GODS HERKENT ZIJN EIGEN WEG	117
9.1.	Doorwerking van de vernieuwing	117
9.1.1.	Het Pastoraal Concilie en zijn nasleep	117
9.1.2.	De articulatie van het protest	119
9.2.	Nog eens: het leerperspectief	123
9.2.1.	Belemmeringen	124
9.3.	Een gevarieerd beeld	127
9.3.1.	Enkele specifieke ontwikkelingen	127
9.3.2.	De alternatieve praktijk	130
9.4.	Enkele slotopmerkingen	133
	NOTEN	136
	LITERATUUR	141

WOORD VOORAF

Het kan niemand ontgaan zijn: een nieuw millennium ligt voor ons. Velen vragen zich daarom af wat er eigenlijk terecht is gekomen van hun idealen, wat er fout is gegaan, en wat er in de toekomst beter gedaan kan worden.

Ook in de R.K. Kerk is het tijd voor bezinning. Daartoe heeft de paus in zijn brief *Bij de nadering van het derde millennium* reeds enkele jaren geleden opgeroepen. Volgens hem moet die bezinning leiden tot bekering en verzoening, omdat er veel fout is gegaan in het verleden. De paus gewaagt van onverdraagzaamheid, instemming met schending van mensenrechten en verantwoordelijkheid voor "ernstige vormen van sociale onrechtvaardigheid en uitsluiting". Dat is inderdaad niet gering, het is een afwijking van het evangelie, een "schandaal en anti-getuigenis", aldus paus Johannes Paulus II.

Uiteraard hebben de Nederlandse bisschoppen zich bij deze oproep aangesloten. Zij zouden graag zien dat katholieken gemakkelijker over hun geloof spreken, de betekenis van de kerk in de samenleving meer zichtbaar maken en de onderlinge verbondenheid proberen te bevorderen, zowel binnen de katholieke geloofsgemeenschap als in oecumenisch en wereldwijd verband. Zij hebben voorts een *Comité 2000* opgericht met als taak de katholieke viering van de eeuwwisseling te helpen voorbereiden en te coördineren.

Als echt katholieke beweging voelt de *Acht Mei Beweging* zich door die oproep aangesproken en zij heeft, desgevraagd, het Comité 2000 bericht graag tot medewerking bereid te zijn. De drie door bisschoppen genoemde punten sluiten immers goed aan bij de zorg die zij sinds 1985 bij allerlei gelegenheden heeft geuit, zij het niet in de zin die de bisschoppen voor ogen hebben. De Acht Mei Beweging heeft immers herhaaldelijk gemerkt dat authentieke geloofsuitingen van oprechte katholieken niet zelden door paus en bisschoppen worden afgekeurd. Zij is van mening dat de huidige, door de kerkelijke leiding krachtig verdedigde gestalte van de kerk de verkondiging van het evangelie in de weg staat en betreurt ook dat internationale en oecumenische verbondenheid alleen verwerkelijkt mag worden binnen het enge kader van het Romeinse centralisme.

Het was in 1985 op het Malieveld dat door meer dan tienduizend katholieken een pleidooi gevoerd werd voor een "ander gezicht van de kerk". Een kerk waarin niemand wordt uitgesloten die oprecht de weg van Christus wil gaan, waarin een gezamenlijk ontwikkeld beleid gevoerd wordt en geen dictaten worden opgelegd, waarin ruimte is voor de groei van vele vormen van vieren, voorgaan en dienen en waarin zeker ook geijverd wordt voor recht en gerechtigheid in eigen midden. Die verlangens leefden al bij velen vóór 1985 – zij werden door het Pastoraal Concilie in beleidsvoornemens omgezet – maar zijn tot op de dag van vandaag niet vervuld. Daardoor is de kloof tussen leiding en leden nog breder dan vijftien jaar geleden al het geval was en houden helaas te velen de kerk voor gezien.

In de afgelopen vijftien jaar is de Acht Mei Beweging voor die punten aandacht blijven vragen, in enkele spaarzame contacten met de bisschoppen, op haar jaarlijkse manifestaties en daar tussen door op allerlei symposia en studiedagen, door middel van periodieken en boekpublicaties. Als forum van allerlei katholieke organisaties en bewegingen heeft zij de onderlinge uitwisseling in een open dialoog willen bevorderen, een dialoog dus waarbij alle thema's aan de orde kunnen komen en de uitkomst niet bij voorbaat door een der partijen wordt vastgelegd.

Het ligt dan ook voor de hand dat de medewerking van de Acht Mei Beweging aan de activiteiten rond het begin van het nieuwe millennium opnieuw bestaat in een bijdrage aan de discussie die over wezenlijke zaken op het grondvlak van de kerk plaatsvinden. Een van die zaken betreft de plaats van de leken in het dienstwerk van de kerk. Die heeft hoge actualiteit gekregen, niet alleen doordat het tekort aan gewijde ambtsdragers zich steeds sterker doet gevoelen, maar ook door de defensieve, zeer afhoudende stellingname van liefst negen Vaticaanse instanties daaromtrent en een daaropvolgende Beleidsnota, kort geleden, van het Nederlandse episcopaat. Overigens hadden de bisschoppen al in 1992 in een officieel schrijven, *In Christus' Naam*, hun zorg geuit over de vervangende grenzen tussen priesters en leken. In reactie daarop brachten vier bewegingen van kritische katholieken, de Acht Mei Beweging, de Mariënbuurgervereniging, de Federatie van Verenigingen van Pastoraal Werkenden en de Vereniging voor Vernieuwing van het Ambt in de R.K. Kerk een open brief uit. Zij wezen op de noodzaak van een "vernieuwing van ambten en diensten in onze geloofsgemeenschap".

Zomer 1998 werd door de Acht Mei Beweging een commissie ingesteld die de mogelijkheid moest onderzoeken van een publicatie over de veranderde verhoudingen tussen priesters en leken. Deze zou en bijdrage moeten zijn aan de katholieke viering van 2000. Nico Buiten, Ton van den Ende,

Gisela Hoeve, Gerard Klijn, Bert Laeyendecker, Piet Nelen en Ad Willemsen waren bereid daarin zitting te nemen. Na een discussie over inhoud en doel van een dergelijke publicatie besloot de commissie uit te gaan van een door Bert Laeyendecker te schrijven tekst. De andere commissieleden hebben het afgelopen jaar consciëntieus en met grote inzet die tekst kritisch becommentarieerd. Het bestuur van de Acht Mei Beweging is hen daarvoor zeer erkentelijk. Het uiteindelijke resultaat kimt echter geheel voor de verantwoordelijkheid van de auteur, bestuurslid Bert Laeyendecker. Dank zij zijn tomeloze inzet ligt deze publicatie thans voor u en het bestuur wil hem dan ook bijzonder bedanken voor zijn inspanningen.

Het boek is bedoeld voor allen die een kerk voorstaan die de tekenen des tijds probeert te verstaan en niet terugschrikt voor de uittocht uit vertrouwde opvattingen en gebruiken, wanneer die de vervulling van haar eigenlijke opdracht in de weg zijn gaan staan. Aangezien de Acht Mei Beweging een forum is, is het niet een bijdrage van, maar een bijdrage vanuit de beweging. Die omvat immers vogels van diverse pluimage, wat onvermijdelijk is in een tijdvak waarin 'zoeken geloven' de enige begaanbare weg lijkt, nu oude formules boor heel veel katholieken hun zeggingskracht hebben verloren.

Oktober 1999

Het bestuur van de Acht Mei Beweging

1. INLEIDING: CRISIS EN BEZINNING*

1.1. Een eeuw geleden

Het is met de twintigste eeuw anders gelopen, dan rond negentienhonderd werd gedacht. Op 1 januari 1901 schreef de *New York World*: “*The World* is optimistisch genoeg om te geloven dat de twintigste eeuw alle gevaren te boven zal komen en de beste zal blijken te zijn, die deze steeds beter wordende wereld heeft gezien”. Het was slechts één stem uit vele en geheel in overeenstemming met de geest van de tijd. Er heerste groot optimisme. Tenslotte was de laatste oorlog alweer dertig jaar geleden en de vooruitgang van wetenschap en techniek leek onstuitbaar. 39 miljoen bezoekers hadden de negende wereldtentoonstelling bezocht die in 1900 te Parijs was gehouden waar zij zich hadden kunnen vergapen aan de wonderen der techniek en kunnen dromen over verdere vooruitgang.

Die bleek niet zo bestendig als toen verwacht werd. Door sommigen werd dat ook wel vermoed, maar dat waren er maar weinig. Wie toen voorspeld zou hebben dat de twintigste eeuw een der bloedigste uit de geschiedenis zou worden met o.a. twee wereldoorlogen en een nasleep daarvan in voormalige koloniën (India, Noord Afrika, Vietnam), de bureaucratisch georganiseerde uitroeiing van zes miljoen joden, de stalinistische terreur met rond 20 miljoen slachtoffers, de mensenverslindende Chinese Culturele revolutie en de genocides in Afrika, de Balkan en Z-O. Azië, zou zijn afgedaan als een op hol geslagen doemdenker. Hoeveel zaken er ook op de creditzijde van de eeuw geboekt kunnen worden: de geleidelijke stijgende welvaart in de westerse wereld, de successen van de medische wetenschap, de sterke stijging van de sociale zekerheid, de verdergaande emancipatie van achtergestelden, vrouwen, zogeheten ‘lagere klassen’, koloniale volken en de toenemende aandacht voor mensenrechten, de debetzijde maakt duidelijk dat het totaalbeeld op zijn minst gemengd is, zo gemengd zelfs, dat aan het begin van het derde millennium het geloof in de vooruitgang sterk is verzwakt en in brede kring van een toenemend pessimisme sprake is. De twintigste eeuw eindigt wel heel anders dan zij begon.

Dat geldt ook voor de kerk¹. Indien rond negentienhonderd iemand binnen die kerk haar desolate toestand aan het begin van het derde millennium, met name in West-Europa, had kunnen beschrijven, was hij ongetwijfeld op massief ongeloof gestuit en als kleingelovige in de gebeden van zijn medechristenen aanbevolen. Ook in de kerk zag het er toen immers allemaal heel anders uit. Zij verkeerde in een fase van herstel. In de achttiende en eerste helft van de negentiende eeuw had zij nogal moeilijk gehad met de Verlichting, de Franse Revolutie en de Revoluties van 1830 en 1848. De laatste hadden, zelfs de langst regerende paus van de 10^e eeuw, Pius IX, van een relatief open man tot een geharnast en intolerant verdediger van een eng opgevatte kerkelijke traditie gemaakt, die de wereld met banvloeken en opsommingen van dwalingen te lijf ging. Maar zoals de kerk eerder ernstige crises te boven was gekomen, slaagde zij er ook nu in, het binnenkerkelijk bestel zodanig te reorganiseren dat zij met vertrouwen de toekomst tegemoet kon zien.

Gunstige voortekenen waren op alle terreinen van het kerkelijk leven zichtbaar.²

Op organisatorisch vlak vormde de kerk steeds meer een eenheid en zij werd met vaste hand vanuit het centrum van de wereldkerk bestuurd. De paus had alle bisschopsbenoemingen aan zich getrokken en de zelfstandigheid van de bisschoppen ingeperkt. Zij weden verplicht tot vijfjaarlijkse (ad limina) bezoeken waarbij zij verantwoording over hun beleid diende af te leggen. De bevoegdheden van de nuntii waren vergroot zodat de paus ook tussentijd in de bisdommen kon interveniëren. Diens eigen positie werd op het Eerste Vaticaan Concilie (1870-1871) onaantastbaar gemaakt, zoals verderop nog ter sprake komt. De centralisering van de macht betrof ook de orden en congregaties: van de meeste werd het hoofdbestuur in Rome gevestigd en de bevoegdheden daarvan ten aanzien van de ‘ordenprovincies’ werden vergroot.

Binnen dat organisatorisch bestel was sprake van een opmerkelijke vitaliteit. In het laatste kwart van de negentiende eeuw begonnen in de westerse wereld de monastieke orden en bedelorden sterk te groeien evenals, en in nog sterker mate, de congregaties van mannelijke en vrouwelijke religieuzen die gericht waren op maatschappelijke noden, als sociale zorg, ziekenverpleging en onderwijs. De opleiding van deze religieuzen werd verbeterd terwijl men ook oog begon te krijgen voor de gebreken van de traditionele priesterseminaries. Opmerkelijk was ook de groeiende belangstelling

¹ Met de term ‘kerk’ wordt in dit boekje vrijwel altijd de R.K. Kerk bedoeld; indien dat niet het geval is, wordt dat vermeld.

² Het volgende is voornamelijk gebaseerd op: Aubert 1974, passim.

voor de zogenaamde 'derde orden', bestemd voor leken die 'in de wereld' een door kloosterregels geïnspireerd leven wilden leiden.

Over vrijwel de gehele linie viel er een sterke opleving van de zogenaamde volksvroomheid te bespeuren. Deze werd van bovenaf sterk gestimuleerd. Vrijwel elke orde en congregatie kon wel, en vaak met succes, een heilige presenteren tot wie de mensen zich voor speciale noden konden wenden. Veel belangrijker nog was de instelling van vele Maria- en Christusdevoties waarover meer in par. 2.2.3. behalve deze bestuurlijke bevordering van het devotionele leven was ook de enorme resonans onder het 'gelovige volk' opmerkelijk. Overigens bleef het niet bij volksvroomheid met een sterk privé-karakter: ook de officiële kerkelijke liturgie maakte een opleving door die de liturgische rijkdom van eeuwen ontsloot en onder het bereik van de gelovigen bracht. Dat gold ook voor het Gregoriaans.

Vermeldenswaard is verder de vorming van instituten en verenigingen om de katholieke geloofsovertuiging beter te kunnen uitdragen in de maatschappij. Onder krachtige leiding van de clerus organiseerden de leken zich tot levensbeschouwelijke verbanden op allerlei maatschappelijk gebied. Dat leidde tot wat de Verzuiling genoemd wordt. Een speciale plaats daarbinnen nam de medewerking van leken aan het kerkelijk apostolaat in.

De paus van de eeuwwende, Leo XIII, zette zich ook in voor de bevordering van een 'kerkelijke wetenschap', in het bijzonder een filosofie, die op neothomistische leest werd geschoeid. Ook gaf hij enige ruimte aan de bijbelwetenschap. Het was allemaal nogal voorzichtig maar toch al een verschil met de defensieve houding van zijn voorganger die van moderne wetenschappelijke ontwikkelingen weinig of niets wilde weten. Van deze Leo stamt ook de encycliek *Rerum Novarum*, die weliswaar ook voorzichtig was maar toch een sterke stimulans vormde voor de betrokkenheid van de kerk bij de sociale problematiek.

Rond het begon van de twintigste eeuw zag het er binnen de westerse kerk dus allemaal nogal hoopvol uit, al waren er wel katholieken die op het kerkelijk erf al de eerste tekenen bespeurden van een fundamenteel soort onrust rond de traditionele grondslagen van het geloof. Nog voor het eerste decennium van de 20^e eeuw verstreken was, veroordeelde paus Pius X het zogeheten Modernisme als de 'synthese van alle ketterijen' (Kurtz 1986, 7). Er volgde een ketterjacht zoals de kerk in eeuwen niet meer had gezien. Het Modernisme³ werd met zeer harde hand onderdrukt, maar voor sommigen vormde dit juist een aanwijzing dat de kerk nog moeilijke jaren te wachten stonden.

Dat vermoeden vond bovendien steun in het feit dat de binnenkerkelijke reorganisatie en versterkte vitaliteit een bedenkelijke keerzijde had, een toenemende kloof namelijk tussen de kerk en de moderne wereld. Buiten de kerk ging het er heel anders aan toe. De wetenschap kreeg steeds meer invloed, de liberale politiek won veld, het parlementarisme werd versterkt en burgers en arbeiders emancipeerden. Er waren ontwikkelingen aan de gang, die ernstige gevolgen konden hebben voor het kerkelijk bestel, indien de streng bewaakte omheining daarvan eenmaal poreus zou worden. Maar binnen de kerk stelden slechts weinigen zich de vraag, of de kwaliteit van de binnenkerkelijke orde van voldoende niveau was om het gesprek met de moderne wereld aan te gaan.

³ Een aantal stromingen binnen catholicisme (en protestantisme) dat een nauwere aansluiting zocht bij de moderne wetenschap, o.a. op het stuk van historisch-kritische methoden van bijbelonderzoek, en bij de moderne cultuur in het algemeen.

De R.K. Kerk is allang niet meer de enige instantie die toegang verleent tot het goddelijk heil of met gezag beslist over wetenschappelijke vragen. Zij heeft de monopolies daarop eeuwenlang verdedigd maar ze, gedwongen door de maatschappelijke ontwikkelingen, op het Tweede Vaticaans Concilie opgegeven. Momenteel staat ook haar derde en laatste monopolie, het ambtsmonopolie, onder druk.

Fundamentele culturele veranderingen hebben de grondslagen ervan onherstelbaar aangetast. De identiteit van de gewijde ambtsdragers is onduidelijk geworden. Hun exclusieve bevoegdheid om de gelovigen te onderwijzen, hun de sacramenten toe te dienen en de kerk te besturen, raakt omstreden. Omdat ook hun aantal gestaag afneemt, nemen leken steeds vaker hun taak over. Deze zijn door de priesterkerk eeuwenlang als ondergeschikten en onmondigen behandeld, maar herontdekken nu hun betekenis en rechten als volwaardige leden van het Volk Gods en durven daaruit ook de consequenties te trekken. Het krachtige verzet van paus en bisschoppen daartegen lijkt niets meer dan een achterhoedegevecht.

De auteur beziet deze ontwikkelingen vanuit een sociologisch perspectief; daardoor is dit boek een onmisbare aanvulling op de vele theologische beschouwingen over het ambt en de verhouding tussen priesters en leken.

theologische uitgeverij

Narratio

isbn 90 5263 908 6